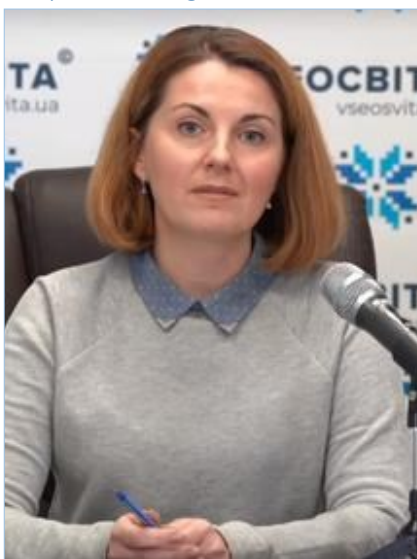


ДО ПИТАННЯ ЗАХИСТУ ТА ПІДТРИМКИ МЕНТАЛЬНОГО ЗДОРОВ'Я ОСІБ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Наукова доповідь загальним зборам НАПН України «Захист і підтримка ментального здоров'я українців в умовах воєнного стану: виклики і відповіді», 22 листопада 2024 р.

<https://doi.org/10.37472/v.naes.2024.6239>



ЯРМОЛА

Наталія Анатоліївна

*кандидат педагогічних наук,
заступник директора з наукової роботи Інституту спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка Національної академії педагогічних наук України,
м. Київ, Україна*



Анотація. Події, що відбуваються у нашій країні, певною мірою торкаються всіх її громадян, всім потрібна допомога, підтримка, аби вистояти вберегти себе і близьких, зберегти своє емоційне й психічне здоров'я. У період війни найбільше зростають ризики безпеки дітей, особливо загострюються питання, що стосуються дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, а також дітей з особливими освітніми потребами.

У представленій статті розкрито основні проблеми осіб з особливими потребами (ООП) в умовах воєнного стану. Здійснено аналіз провідних світових досліджень ступеня впливу умов війни на ментальне здоров'я дитини, представлено офіційні статистичні дані щодо постраждалого дитячого населення України. Схарактеризовано наукові напрями діяльності Інституту спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України щодо психолого-педагогічного супроводу осіб з особливими освітніми потребами в умовах кризових викликів. Представлено результати наукових досліджень Інституту стосовно проблеми ментального здоров'я осіб з ООП та окреслено шляхи вдосконалення психолого-педагогічних досліджень в контексті інтеграції у європейський освітньо-науковий простір.

Ключові слова: Інститут спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України; діти з особливими освітніми потребами; інклюзія; військовий стан.

Тривалий вплив війни, зокрема несподівані травматичні й довготривалі несприятливі події та невизначеність, за даними міжнародного глобального руху «Save the Children», спричинюють в багатьох дітей «токсичний стрес», який полягає у набутті досвіду втрат і руйнувань, негативно впливаючи на стан їхнього фізичного та психологічного здоров'я упродовж усього подальшого життя. Так, відповідно до результатів одного з перших досліджень ступеня впливу умов війни на ментальне здоров'я дитини, котре було проведено серед школярів і описано Франком Бродманом, з 300 дітей, у яких були виявлені ознаки стресу, 120 страждали (40 %) від означених вище наслідків, що траплялося вдвічі частіше у групі дітей 5-7 років, ніж у групі дітей 11-14 років. Подальший аналіз ступеня впливу умов війни на ментальне здоров'я дітей в Ізраїлі (Kaffman & Elizur, 1979), Комбоджі (Kinzie, Sack, Angell, Manson & Rath, 1986), Лівії, Кувейті (Nader, Pynoos, Fairbanks, Al-Ajeel & Al-Asfour, 1993), Хорватії, Боснії дав змогу визначити від 25 % до 74 % дитячого

населення, яке зазнало негативного впливу перебування в умовах війни. Травматичний досвід перебування осіб з особливими потребами в умовах воєнних дій детально описано у книзі «Disabled children in a society at war: a casebook of Bosnia».

Страшну та гнітючу статистику щодо дітей під час війни наводить Генеральний Офіс прокурора України, зокрема станом на 5 вересня 2024 р.:

- 584 дитини загинуло;
- 1586 поранені;
- 1917 зникли безвісті;
- 19546 депортовані або примусово переміщені;
- 15 постраждали від сексуального насильства (Офіс Генерального Прокурора, 2023).

У період війни найбільше зростають ризики безпеки дітей, особливо загострюються питання, що стосуються дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, а також дітей, які перебували цілодобово у закладах інституційного догляду і виховання. Загальна кількість сиріт і позбавлених батьківського піклування в Україні сягає близько 70 тисяч дітей. Зокрема, унаслідок воєнних дій понад 13 тисяч дітей залишилися без батьківського піклування, 1759 з них стали сиротами. Попри воєнні дії в Україні, показники вивчення за 2023 р. сягнули тих, що були до повномасштабного вторгнення. Ідеться про 927 усиновлених дітей.

Згідно з проведеним ЮНІСЕФ дослідженням щодо життя дітей під час війни в Україні не можуть відвідувати школу чи дитячий садок через їх закриття 40 % дітей віком від 3 до 17 років, 36 % дітей отримали травматичний досвід війни. Поруч з цим, всі діти демонструють психічні та фізичні ознаки стресу та підвищену занепокоєність через війну, яка розглядається як значна перешкода для соціального та емоційного розвитку дітей. Занепокоєння та стрес за майбутнє та безпеку дітей посилюються у ВПО, які втратили домівки, засоби для існування, свої громади та були змушені почати життя знову на новому місці (UNICEF, 2024)

Проте відсутні статистичні дані, які би дали змогу отримати уявлення про наслідки впливу подій війни саме на дітей з особливими потребами у порівняльному аспекті — з огляду на їхню типологію.

Війна стала випробуванням для всіх українців, у тому числі для дітей із особливими освітніми потребами, їхніх батьків, а також, звичайно, для педагогів.

Багато сімей були вимушені покинути своє постійне місце проживання, звичний уклад життя, свої заклади освіти, перервати корекційні заняття та призупинити надзвичайно важливу для дітей з ООП корекційно-розвивальну роботу. Наразі дуже швидко, без додаткових коштів та ресурсів, у нашому суспільстві сформувалася так звана «інклюзія породжена війною», коли потреба у підтримці, задоволенні освітніх і соціальних потреб стало потребою багатьох співвітчизників, у тому числі і з інвалідністю. І це, у майбутньому, стане початком формування нового покоління українців, для якого інклюзія стане частиною світогляду, сформується нове відношення до місця особи з особливими потребами в суспільстві.

В умовах війни сформувалися так звані «нові» категорії дітей:

- залишились у місцях свого постійного проживання (це можуть бути як більш спокійні регіони, так і місця де ведуться бойові дії);
- евакуйовані до різних областей України (так звані — внутрішньо переміщені особи. На сьогодні кількість тимчасово внутрішньо переміщених учнів, які долучилися до навчання з інших областей, сягає майже 64 тисячі);
- евакуйовані за межі України (незважаючи, що знаходяться за межами України, мають право продовжувати навчання у дистанційній формі або екстернат);
- діти, батьки яких воюють;
- діти, які втратили батьків, у т.ч. військовослужбовців.

Викликом для всіх родин стало прилаштування до нових умов існування, пошук закладів освіти, налагодження корекційно-розвивальної роботи.

Педагогам закладів освіти, в свою чергу, прийшло швидко прилаштовуватися до нових умов роботи, опанувати навички роботи з дітьми з особливими освітніми потребами. У вчителів та шкільних психологів обов'язковою стала просвітницька робота з батьками: інформування про можливу психологічну травму дитини, посттравматичний стрес та їх негативні наслідки для дітей.

Попри воєнний стан, в Україні відновили свою діяльність майже всі ІРЦ (інклюзивно-ресурсні центри) — 690 закладів. Продовжують працювати спеціальні заклади освіти й інклюзивні класи. За інформацією МОН України, нині працюють понад 6 тис. інклюзивних груп у дитсадках і 29,3 тис. класів у школах (МОН України, 2023).

У червні 2024 р. Кабінет Міністрів України ухвалив надзвичайно важливий документ, робота над яким тривала кілька років, – Національну стратегію розвитку інклюзивного навчання на період до 2029 р. та затвердив операційний план заходів з її впровадження у 2024–2026 рр. (Кабінет Міністрів України, 2024).

Національна стратегія охоплює всі ключові сфери, пов'язані зі створенням інклюзивного освітнього середовища в Україні. Вона ґрунтується на ретельному аналізі поточних справ і спрямована на розв'язанні ключових проблем:

- недостатня інклюзивність та безбар'єрність освітнього середовища, відсутність належних умов для отримання якісної освіти, соціалізації, підготовки до самостійного життя та професійної діяльності;
- недостатня самореалізація осіб з ООП через відсутність якісного доступного інклюзивного навчання в територіальних громадах;
- захист ментального здоров'я всіх учасників освітнього процесу;
- недостатній рівень сприйняття українським суспільством багатоманітності людини.

Ще одним важливим документом, який демонструє вболівання державних інституцій за психологічний стан населення України, став лист Державної наукової установи «Інститут модернізації змісту освіти» від 8 серпня 2024 р. № 21/08-1233, у якому надано аналітичні матеріали про діяльність психологічної служби в системі освіти України і рекомендації щодо пріоритетних напрямів психологічного супроводу та соціально-педагогічного патронажу учасників освітнього процесу в 2024/2025 навчальному році (ДНУ «ІМЗО», 2024). Фахівцям рекомендовано проводити роботу за такими напрямками:

- *навчальна діяльність*. План роботи фахівця має обов'язково містити питання подолання наслідків травматичних інцидентів, налагодження комунікації із надолуження освітніх втрат, рекомендації педагогам тощо. З метою стабілізації психоемоційного стану учнів рекомендується впроваджувати «годину психолога/соціального педагога» (не менше ніж 1 раз на місяць для кожної групи/класу. Цей час потрібно врахувати у плані роботи закладу освіти в частині позакласної роботи);
- *просвітницька робота*. Першочерговим завданням для фахівців психологічної служби є проведення у закладах освіти воркшопів, майстер-класів, практичних семінарів з питань збере-

ження психічного здоров'я для всіх учасників освітнього процесу, але особливо для підлітків;

- *діагностична робота*. Працівникам психологічної служби рекомендовано застосовувати у своїй діяльності методичні рекомендації, орієнтовні циклограми діяльності працівників психологічної служби закладів освіти різних типів, розроблені Українським науково-методичним центром практичної психології і соціальної роботи;
- *профілактична робота*. Для організації належного психологічного та соціально-педагогічного супроводу учасників освітнього процесу рекомендовано вжити заходів щодо побудови безпечного, мирного освітнього середовища, яке передбачає впровадження технології вирішення конфліктів та подолання правопорушень, злочинності серед неповнолітніх;
- *корекційна робота*. У рекомендаціях наголошено на тому, що фахівці психологічної служби не повинні виконувати обов'язки дефектолога, логопеда чи корекційного педагога і проводити корекційні заняття;
- *консультування*;
- *зв'язки з громадськістю*;
- *організаційно-методична робота*.

Безперечно, у період війни діти з особливими освітніми потребами належать до найвразливішої категорії населення. Перебуваючи в небезпеці, в тривалому стресовому стані, дитина позбавлена нормальних умов для розвитку та освіти. Через відчуття тривоги, напруги, страху, невизначеності ускладнюється процес повноцінної соціалізації дитини. Діти, які вимушені бути переміщеними із зони активних бойових дій, стикаються з проблемою соціальної адаптації, перебуваючи в нових соціальних умовах.

Відтак один з викликів вітчизняного сьогодення полягає у необхідності проведення спеціальних досліджень, що дадуть змогу поповнити арсенал даних для організації кваліфікованої підтримки осіб з особливими потребами.

Відповідно до результатів пілотного опитування, яке організовано науковцями відділу логопедії Інституту спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України (2023–2024 рр.), спостереження українських вчителів-логопедів закладів освіти та інклюзивно-ресурсних центрів (32 особи), педагогів спеціальних загальноосвітніх закладів освіти (43 особи) свідчать про те, що у випадку наявності функціонально-мовленнєвих труднощів, психотравмуюча ситуація війни, яка полягає у різкій зміні умов і

способу життя, призводить до погіршення стану мовленнєвої функції: вже набуті уміння не вдосконалюються, а в деяких випадках стає очевидним регрес (труднощі нормалізації м'язового тону при порушеннях іннервації мовленнєвого апарату, назалізація, порушення плавності мовленнєвого дихання, особливості повернення до початкового стереотипу неправильної вимови звуків, форми слів та їхнього узгодження в реченнях, погіршення якості опанування навичок читання і письма та ін.). Водночас можуть з'явитися розлади психосоматичного характеру (порушення сечовипускання або випорожнення, раптова м'язова слабкість, епістаксис (кровотеча з порожнини носа), функціональні шлунково-кишкові розлади, та ін.), які супроводжуються відчуттями страху, підвищеною стомлюваністю, симптомами депресії, внутрішнім занепокоєнням, порушеннями сну, що погіршує загальний стан організму дитини, викликає розлади поведінки, гальмуючи подальше становлення функції мовлення. Ситуація обтяжується тим, що будь-які базові особливості розвитку дитини можуть супроводжуватися погіршенням стану мовлення як функції, яка лише знаходиться на етапі становлення, потребуючи зміцнення новоутворених нейронних зв'язків для успішного функціонування другої сигнальної системи. Результати спостережень підтверджують емпіричні дані, отримані Франком Бродманом у контексті дослідження, що репрезентовано вище: близько 170 дітей (56,6 %) з 300 мали психосоматичні розлади, які проявлялися у вигляді «тривоги, що маскувалася під фізичні симптоми», і були більше притаманними дітям 11-14 років. Постає питання про необхідність організації нових досліджень, які би дали змогу розкрити цілісний механізм виникнення особливостей мовленнєвого розвитку та труднощів функціонування організму особливого походження, що пов'язаний з сучасними реаліями кризових викликів, і носить комбінований характер: певну симетрію функціонально-мовленнєвого і соціоадаптаційного векторів в основі обмежень життєдіяльності.

Поруч з цим, цікавими виявилися дані, що зібрані відділом інклюзивного навчання Інституту спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України (2022-2023 рр.). Зокрема, більшість з опитуваних родин (98 з 131), які мають дітей з особливими освітніми потребами і виїхали за кордон зазначили, що рівень соціальних послуг у країнах, де вони перебувають

(Словенія, Польща, Болгарія, Литва, Німеччина), набагато вищий ніж в Україні, поруч з цим, послуги з надання корекційно-розвивальної та психологічної підтримки в Україні є набагато дієвішими та кваліфікованими. Також 100 родин зауважили, що не припинили свою співпрацю з фахівцями ІРЦ та продовжували отримувати послуги онлайн.

За даними Всеукраїнського інституту молоді, в Україні налічується 7,3 млн дітей разом із тими, які виїхали за кордон після 24 лютого 2022 р. Станом на травень 2024 р. майже 400 тис. українських учнів перебували за кордоном. Утім вони продовжували вчитися за дистанційною, сімейною або екстернатною формами в українських школах (ГО «Інститут молоді», n.d.).

Серед них є і діти з особливими освітніми потребами (ООП). Щонайменше в 10 % із них є різні ментальні розлади.

На жаль, точної статистики не ведеться, але за даними Українського товариства глухих (УТОГ) станом на 1 січня 2023 р. в Україні у спеціальних закладах освіти навчалося понад 2,9 тис. глухих дітей (частина виїхали з країни, частина переїхали до інших регіонів України та «перейшли» до інклюзивних груп та класів). Станом на 1 вересня 2022 р. за кордоном знаходиться орієнтовно більше 1,1 тис. українських дітей з порушеннями слуху (у 36 країнах) (Всеукраїнська організація осіб з інвалідністю зі слуху «Українське товариство глухих», n.d.). ГО «Всеукраїнська організація інвалідів «Українське товариство сліпих» вказує на 300 дітей з порушеннями зору, що виїхали з України. (Громадська організація «Всеукраїнська організація інвалідів «Українське товариство сліпих», n.d.).

Згідно з даними Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ) та інших досліджень:

- війна в Україні призвела до переселення понад 1,5 млн дітей, з яких близько 15 % мають когнітивні порушення;
- травматичні події під час війни та пандемії збільшили ризик розвитку ПТСР у дітей з когнітивними порушеннями до 30-40 % (World Health Organization, n.d.).

Розгорнутих статистичних даних стосовно всіх категорій дітей з особливими освітніми потребами не має.

Відповідно до результатів моніторингового дослідження Департаменту освіти і науки виконавчого органу Київської міської ради (Київської міської державної адміністрації), що було здійснено у 2022 р., чи ненайпоширеніша категорія

дітей, відсоток яких значно зріс в умовах війни (на 40 %), — діти із заїканням. (Фіданян, Войцехівський, 2023) Цю групу осіб з особливими мовленнєвими потребами поповнили діти, у яких не спостерігалися порушення мовлення до початку війни. Дефіцит навчальних матеріалів для психолого-педагогічної роботи з ними прислужився підставою для обґрунтування змісту навчально-методичного інструментарію означеного спрямування.

До кола спровокованих військовими діями особливостей вербальної комунікації, як наслідку підвищеної тривожності, відноситься мутизм (лат. *Mutus* — німий, безмовний) — тотальна або селективна нездатність вступати у вербальний контакт з оточуючими. Така особливість донині була предметом вивчення в контексті медичних та психологічних досліджень (0.03 %-1.9 % дитячого населення Ізраїлю і Сполучених Штатів Америки мають означену особливість розвитку за даними *American Psychiatric Association*, виявлено високий ступінь кореляції селективного мутизму та соціофобії: 97-100 %, на основі чого дослідники дійшли висновку про коморбідність як основу виникнення труднощів вербальної комунікації (EAPM, 2022).

Результати вітчизняних досліджень, що присвячені вивченню цього питання під час пандемії та війни, підтверджують зростання випадків наявності соціофобії, яка негативно позначається на встановленні вербального контакту (у 65 % учасників експерименту 16-18 років було виявлено від «легкого» до «дуже важкого» рівня соціальної тривоги). Водночас вчителі-логопеди, педагоги початкової школи та викладачі закладів вищої освіти у своїй практиці спостерігають зростання кількості осіб з особливими мовленнєвими потребами, в яких наявні ознаки соціофобії, що спонукає до організації спільних мультидисциплінарних досліджень з метою належної підтримки осіб з мовленнєвими потребами і мутизмом в освітньому середовищі.

Ще один виклик, пов'язаний з військовими діями, полягає у необхідності аналізу особливостей функції мовлення (афазії, дизартрії, заїкання, різних типів диспраксії), що розглядаються як наслідок вогнепальних поранень українських захисників і захисниць, і пояснюються зростанням кількості травм голови до 45 % серед усіх травм, що мають різні представники суспільства, та 26,3 % серед травм, які отримують саме учасники бойових дій. Пошук шляхів організації лого-

педичної допомоги з метою відновлення функції мовлення у військових, а також постраждалих, які опинилися в зоні бойових дій, потребує спеціальної уваги з боку науковців та єднання зусиль фахівців медичної, психологічної та педагогічної наукових галузей.

У здійсненні наукових досліджень необхідно враховувати: сучасний національний контекст, сьогоденні виклики, які існують в національній освіті; міжнародний контекст, загальноєвропейські тенденції; соціальну значущість результатів дослідження; етичні аспекти, психологічний емоційний стан дітей та дорослих.

Виклики сьогодення, що обумовлені зміною факторів навколишнього середовища (карантин, воєнний стан), спонукають до ширшого впровадження нових форм навчання, найпопулярнішою серед яких є дистанційна. Результати сучасних досліджень свідчать про те, що таку форму слід вважати педагогічною концепцією, яка виходить далеко за рамки фізичної відокремленості учня і педагога. Своєрідність організації навчання дітей з особливими освітніми потребами, за відсутності безпосереднього контакту, полягає у перегляді самої структури освітнього процесу, алгоритму взаємодії учня і педагога, системи керування роботою учня. Особливості вивчення винятковості дитини з ООП, її можливостей та потреб, полягають у необхідності спостереження вчителем за процедурою виконання запропонованих завдань, що потребує безпосереднього контакту. Організація процесу навчання в онлайн умовах також висуває особливі вимоги до якості матеріалу, що пропонується, та потребує підвищеного покрокового контролю з боку педагога часто упродовж тривалого проміжку часу. Втім відповіді на ці та інші питання поки не знайшли відображення у методиках належного спрямування. Відсутність цілеспрямованого наукового пошуку, який би узагальнив емпіричні дані, визначив специфіку навчання школярів з ООП в означеному форматі та озброїв фахівців змістовними рекомендаціями для підвищення ефективності освітнього процесу, підтверджує актуальність організації відповідних досліджень.

У контексті дисертаційного дослідження «Формування дистанційно-інтерактивного середовища підтримки батьків дошкільників з особливими мовленнєвими потребами», що було виконано під керівництвом науковців відділу логопедії (Е. Данілавічюте) встановлено, що в умовах сучасної України набуває загострення

протириччя в контексті ресурсів системи логопедичної допомоги. Спостерігається зростання кількості сімей, які виховують дитину з особливими мовленнєвими потребами, що потребує інтенсивного збільшення кількості вчителів-логопедів з орієнтацією на індивідуальні потреби кожної дитини та кожної родини, проте суспільство не готове забезпечити підготовку необхідної кількості фахівців у стислі терміни. Зазначене протириччя стимулює пошук нових форм організації взаємодії великої кількості батьків з учителем-логопедом без втрати переваг індивідуального підходу та без надмірних витрат внутрішніх ресурсів педагога. Ситуація загострилася у зв'язку з останніми суспільними викликами (пандемія, війна, переміщення фахівців всередині країни та виїзд за кордон), що постали на шляху розвитку нашої країни. Виникає потреба в розробці дистанційних форм співпраці вчителів-логопедів з родинами засобами цифрових медіа, онлайн-платформ, інтерактивних додатків тощо. Існує потреба в розробці системоутворювальних механізмів, які забезпечуватимуть синергетичні процеси розвитку системи «дитина-батьки-логопед» в умовах віддаленої взаємодії.

До гострих протирич можна віднести і невідповідність можливостей традиційної системи співпраці вчителів з родинами (форми, методи взаємодії, способи мотивування взаємодії тощо) та потребами й інтересами сучасних батьків (відсутність часу, фінансів, психологічного ресурсу). Нагальними питаннями стають добір методів стимулювання батьків до такої співпраці, форм та методів співпраці, пошук нетрадиційних способів активізації діяльності батьків та забезпечення системної взаємодії фахівця з сім'єю дитини. Оптимальною моделлю стосунків між фахівцем та батьками може виступати партнерська взаємодія за підтримки новітніми технологічними підходами з використанням інтерактивного потенціалу інформаційного мережевого середовища та дистанційних можливостей комп'ютерних технологій.

Злободенність зазначеної проблеми підтверджується дослідниками (Е. Данілавічюте, В. Засенко, А. Колупаєва, Л. Прохоренко, О. Таранченко та ін.), які наголошують на важливості залучення сім'ї до корекційно-розвиткового процесу. Численні дослідження (F. Ricci, C. Levi, E. Nardecchia, A. Antonella, P. Andrea, G. Salvatore, A. Woodman, H. Mawdsley, P. Hauser-Cram та ін.) звертають увагу на специфічні особливості сімей, які вихову-

ють дитину з особливими потребами, що утруднюють, а іноді й унеможливають повноцінну співпрацю фахівців з батьками чи іншими опікунами такої дитини. Тому системна допомога батькам дитини з особливими потребами є предметом дослідження сучасних вітчизняних (О. Галян, Н. Грабовенко, І. Білозерська, З. Борисенко, О. Файермен, Т. Дейніченко, Н. Заверико, В. Кисличенко, С. Конопляста, Т. Лях, І. Макаренко, С. Миронова, Ю. Рібцун, Т. Соловйова, М. Химко, Н. Чернуха, Т. Чечко, Я. Юрків та ін.) і зарубіжних (J. Goddard, R. Lehr, J. Lapadat, L. Bray, B. Carter, C. Sanders, L. Blake, K. Keegan, A. Gupta та N. Singhal) науковців, які розглядають її в контексті супроводу та підтримки. Аналіз результатів наукових розвідок дав змогу встановити, що у вивченій спеціальній літературі, наукових дослідженнях та публікаціях не запропоновано системного рішення зазначених проблем, відсутні конкретні рекомендації із залучення батьків до участі в корекційному процесі засобами дистанційного зв'язку, їхньої підтримки з використанням інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ), не розкрито потенціал такої співпраці та її ефективності.

Здійснюючи огляд форм залучення батьків до взаємодії в умовах вітчизняних та зарубіжних закладів дошкільної освіти (підтримка сімейного виховання через організацію курсів із сімейної грамотності, програм підтримки сімей, домашніх відвідувань, батьківське волонтерство, батьківські організації та консультативні ради, обмін дитячими портфоліо, календарі із завданнями для батьків тощо), встановлено необхідність у модернізації партнерської взаємодії батьків та педагогів, оскільки традиційні форми співпраці не дають ефективних шляхів інтенсифікації допомоги дітям дошкільного віку, які потребують особливої уваги з боку фахівців. Тому пошук інноваційних засобів взаємодії родини з педагогами, у тому числі дистанційної, набуває особливої актуальності.

Поруч з цим, проблема системної логопедичної допомоги сім'ям, які виховують дитину з порушенням мовлення, залишається в Україні поза межами наукового інтересу і нині розроблена недостатньо. Поняття «супроводу» та «підтримки» сімей, у яких виховується дитина з особливими мовленнєвими потребами часто ототожнюються. Відсутність єдиної системи обліку дітей з особливими мовленнєвими потребами, розрізненість даних щодо перебігу їхнього мовленнєвого розвитку, недосконалість взаємо-

дії між фахівцями системи освіти та охорони здоров'я, відсутність єдиного координаційного центру логопедичного супроводу дитини з особливими мовленнєвими потребами призводять до втрати логокорекційного потенціалу сім'ї. Існує нагальна потреба активної взаємодії фахівців та батьків у процесі логопедичної роботи.

Вченими Інституту спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України постійно здійснюється аналіз сучасних викликів, у тому числі пов'язаних з проблемами ментального здоров'я українців та вимог щодо організації освітнього процесу в Україні, з метою проведення наукових досліджень, що відповідають на запити сьогодення. Так, на 2024/2025 рр. заплановано виконання семи фундаментальних та прикладних досліджень за темами:

- «Теоретичні і методичні засади порівняльних досліджень в галузі освіти осіб з особливими освітніми потребами»;
- «Педагогічні технології оптимізації інклюзивного навчання в закладах освіти»;
- «Психолінгвосинергетичне навчально-методичне забезпечення освіти дітей з особливими мовленнєвими потребами молодшого шкільного віку»;
- «Удосконалення змісту базової середньої освіти учнів з порушеннями інтелектуального розвитку в умовах НУШ»;
- «Науково-методичне забезпечення реалізації змісту освіти дітей з порушеннями слуху в умовах воєнного стану»;
- «Психолого-педагогічні технології навчання та супроводу дітей з порушеннями зору в кризових ситуаціях та особливих умовах»;
- «Теоретико-методичні засади психологічного та психотерапевтичного супроводу ресоціалізації осіб з особливими освітніми потребами в умовах кризових викликів»;
- «Теоретико-методологічні засади функціонування української жестової мови осіб з порушеннями слуху в контексті Євроінтеграції».

У контексті означеної тематики та науково-пошукової роботи особливу увагу буде приділено психологічному супроводу всіх учасників освітнього процесу.

Варто зазначити, що колектив науковців Інституту спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України упродовж 26 р. традиційно здійснює навчально-методичне забезпечення освітнього процесу здобувачів освіти різних вікових груп з особливими освітніми по-

требами, яке ґрунтується на фундаментальних і прикладних наукових дослідженнях, і озброює практиків державними стандартами, навчальними програмами, підручниками, посібниками, методичними рекомендаціями та дидактичними матеріалами для впровадження сучасних вітчизняних технологій індикації, аналізу та моделювання гнучкого освітнього простору відповідно до індивідуальних потреб дитини. Нині така діяльність орієнтована на врахування ситуації в країні, яка пов'язана з пандемією та війною.

Метою планування роботи наукових відділів залишається забезпечення та налагодження наукових зв'язків зі спорідненими науковими установами інших держав у контексті відкритого європейського наукового простору, що пов'язано з інтенсивним вивченням іноземних мов, опануванням нових методів дослідження, які підтримані ІКТ (застосуванням вискоєфективних обчислень) та оптимізацією пошукової, аналітичної діяльності співробітників у контексті їхніх індивідуальних досліджень.

Подальша перспектива інтеграції у європейський освітньо-науковий простір полягає у продовженні обміну досвідом співробітників наукового підрозділу з колегами різних країн шляхом планування відряджень, спрямованих на вивчення технологій організації допомоги дітям з особливими освітніми потребами різних вікових груп; репрезентації вітчизняних досягнень теорії та практики на міжнародних заходах; організації спільних досліджень і заходів з подальшою участю у спільних публікаціях.

Запровадження воєнного стану в Україні стимулювало науковців Інституту спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України активізувати свою діяльність з підтримки осіб з особливими освітніми потребами, які є однією з найбільш вразливих категорій населення. Метою стало забезпечення можливості продовження їх навчання за місцем проживання або тимчасового перебування, а також надання необхідного корекційно-розвивального та психологічного супроводу. Пріоритетними завданнями визнано розширення допомоги та підтримки дітям з особливими освітніми потребами та їхнім родинам, які перебувають в екстремальних умовах, а також підвищення професійної компетентності фахівців, які працюють з такими дітьми в умовах воєнного стану. Було визначено низку основних проблем, з якими стикаються діти з особливими освітніми потребами, їхні близькі та

фахівці з психолого-педагогічного супроводу навчання і розвитку таких дітей.

Починаючи з 2022 р., фахівцями Інституту в рамках діяльності Психологічного консультативно-тренінгового центру активно та безоплатно надавалася консультативна допомога дітям з особливими освітніми потребами та їхнім родинам, а також було запроваджено систему постійного консультування психолого-педагогічних працівників з питань організації дистанційного навчання, корекційно-розвивальної роботи, підтримки ментального здоров'я, організації особистісно зорієнтованого навчального процесу осіб з особливими потребами в умовах війни.

На запити практиків та виклики сьогодення вченими Інституту спеціальної педагогіки та психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України розроблено низку методичних матеріалів (презентації, відео, рекомендації) для роботи з дітьми з особливими освітніми потребами та підтримки батьків в кризових ситуаціях, які презентовано на сайті Інституту та сторінці у Facebook:

- сучасні технології засвоєння учнями змісту освіти в умовах дистанційного навчання;
- особливості слухомовленневого розвитку та педагогічної підтримки дітей з кохлеарними імплантами в умовах війни в Україні;
- інформаційні матеріали на підтримку педагогів, які навчають дітей з порушеннями слуху в умовах воєнного стану;
- організації інклюзивного навчання в умовах воєнного стану;
- численні презентації та відеозаписи щодо порад для батьків, як діяти у складних ситуаціях, як надати дитині психологічну допомогу;
- навчально-методичний і програмно-методичний контент для логопедів, спеціальних психологів і працівників ІРЦ;
- технології надання логопедичної допомоги дітям з ринолалією, ігрові засоби та прийоми;
- поради фахівцям щодо ролі сім'ї у подоланні заїкання у дітей в умовах воєнного стану.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Всеукраїнська організація осіб з інвалідністю зі слуху «Українське товариство глухих». (n.d.). *Головна*. <https://utog.org/actual>

Громадська організація «Всеукраїнська організація інвалідів «Українське товариство сліпих». (n.d.). *Головна*. <http://cputos.org.ua/>

Громадська організація «Інститут молоді». (n.d.). *Головна*. <https://inmol.org/>

Державна наукова установа «Інститут модернізації змісту освіти». (2024, 8 серпня). *Про методичні*

рекомендації «Пріоритетні напрями роботи психологічної служби в системі освіти України у 2024/2025 навчальному році» (21/08-1233). <https://drive.google.com/file/d/1X17DOywwEsmEiZHbfDumBli0hLWa0zN/view?usp=sharing>

Кабінет Міністрів України. (2024, 7 червня). *Про схвалення Національної стратегії розвитку інклюзивного навчання на період до 2029 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації на 2024-2026 роки* (527). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/527-2024-p>

Міністерство освіти і науки України. (2023). *Інклюзивне навчання. Статистичні дані*. <https://mon.gov.ua/osvita-2/inklyuzivne-navchannya/statistichni-dani>

Прохоренко, Л. (2024). Інклюзивність та безбар'єрність освітнього простору: діти з особливими освітніми потребами. *Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови.*, 2(25), 203-219. <https://doi.org/10.33189/epns.v2i25.265>

Офіс Генерального прокурора. (2023, 1 червня). *Ювенальні прокурори: 484 дитини загинули в Україні внаслідок збройної агресії рф*. <http://surl.li/ygwaez>

Фіданян, О.Г. (ред.), Войцехівський, М.Ф. (ред.), & Дідур, О.О. (2023). *Столична освіта: якість в умовах воєнного стану. Порадник IV. З досвіду роботи освітян міста Києва: навчально-методичний посібник*. У 2-х частинах. Ч.2. Київ: Київський університет імені Бориса Грінченка. <http://surl.li/ngyiki>

European Association of Psychosomatic Medicine. (2022). *APA 2022 American Psychiatric Association – in-person meeting*. 21. May 2022 – 25. May 2022. <https://www.eapm.eu.com/event/apa-2022/>

Kaffman, M., & Elizur, E. (1979). Children's bereavement reactions following death of the father. *International Journal of Family Therapy*, 1(3), 203-229. <https://doi.org/10.1007/BF00924124>

Kinzie, J.D., Sack, W.H., Angell, R.H., Manson, S.M., & Ben, R. (1986). The Psychiatric Effects of Massive Trauma on Cambodian Children: I. The Children. *Journal of the American Academy of Child Psychiatry*, 25(3), 370-376. [https://doi.org/10.1016/S0002-7138\(09\)60259-4](https://doi.org/10.1016/S0002-7138(09)60259-4)

Nader, K.O., Pynoos, R.S., Fairbanks, L.A., Al-Ajeel, M., & Al-Asfour, A. (1993). A preliminary study of PTSD and grief among the children of Kuwait following the Gulf crisis. *British Journal of Clinical Psychology*, 32, 407-416. <https://doi.org/10.1111/j.2044-8260.1993.tb01075.x>

UNICEF. (2024, лютий). *Життя дітей під час війни. Україна*. <http://surl.li/mloumf>

World Health Organization. (n.d.). *Home*. <https://www.who.int/>

Yarmola, N.A., & Torop, K.S. (2021). The current state of the system of generalsecondary education of children with special educational needs in Ukraine. In *Pedagogical and psychological sciences: regularities and development trends: collective monograph*. Riga, Latvia: «Baltija Publishing», p. 452-469. <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-023-0-28>

ON THE ISSUE OF PROTECTION AND SUPPORT OF MENTAL HEALTH OF PERSONS WITH SPECIAL NEEDS UNDER MARTIAL LAW

*Scientific report to the general meeting of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine
“Protection and support of the mental health of Ukrainians under martial law: challenges and answers”,
November 22, 2024*

Nataliia Yarmola

*PhD in Pedagogy, Deputy Director for Research, Mykola Yarmachenko Institute of Special Pedagogy
and Psychology of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine*

Abstract. *The events taking place in Ukraine affect all its citizens to some extent. Everyone needs help and support to survive, to protect themselves and their loved ones, to maintain their emotional and mental health. In times of war, the risks to children's safety increase the most, especially the issues related to orphans and children deprived of parental care, as well as children with special educational needs.*

The article reveals the main problems of education of persons with special needs under martial law. The author analyses the world's leading studies of the degree of influence of war conditions on the mental health of a child, and presents official statistics on the affected children's population of Ukraine. The scientific activities of the Mykola Yarmachenko Institute of Special Pedagogy and Psychology of NAES of Ukraine regarding the psychological and pedagogical support of persons with special educational needs in the context of crisis challenges are characterized. The results of the Institute's scientific research on the problem of mental health of persons with disabilities are presented and the ways of improving psychological and pedagogical research in the context of integration into the European educational and scientific areas are outlined.

Keywords: *Mykola Yarmachenko Institute of Special Pedagogy and Psychology of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine; children with special educational needs; inclusion; martial law.*

Дата публікації: 30 грудня 2024 р.